

לידער פון רייזל זשיכלינסקי

שיריה של רייזל ז'יכלינסקי

רייזל זשיכלינסקי

תרגום: רחל שליטא

הקדמה

רייזל ז'יכלינסקי, איננה מבין משוררות היידיש הידועות ביותר - שיריה לא הגיעו לקהל רחב, היא עצמה לא השתייכה לקבוצת משוררים שיצרה זרם או תנועה, לא היו לה חברויות ספרותיות, אין בנמצא אפילו תצלום אחד שלה עם קולגות, מסוג התצלומים המוכרים של סופרים ומשוררים במאה העשרים. היא גם לא השתייכה לזרם פוליטי מובהק, לא פעלה למען מטרה גבוהה, למען אירגון ספרותי כזה או אחר, מעולם לא כתבה שירים פרובוקטיביים. ברוב ימיה היתה אישה בודדה, מתקשה בשיחות חולין, ונמשכת אל שולי החברה. מספרים שבערוב ימיה אפשר היה לראות אותה ברחובות הלואר איסט סייד בניו יורק, נושאת תיק גדול, יושבת בווישינגטון סקוור כמו דרת רחוב.

אבל נחזור אחורנית, לראשית חייה. היא נולדה בשנת 1910 בגומבין, עיירה בין ורשה ללודז', קרובה לפלוצק. אבא שלה היה בורסקאי אחד מארבעה או חמישה שעבדו בעיירה, אולי לא הגדול והמצליח שביניהם, כי אחרת לא היה נוסע שלוש פעמים בימי חייו לאמריקה כדי לחפש את מזלו, ומשאיר את אשתו עם חמישה בנים ובנות, להתקיים בקושי ולהמשיך להחזיק את בית המלאכה בהעדרו. כמו כל בני מקצועו גם הוא חי על יד הנהר, שבמימיו אפשר היה לשטוף את העורות לאחר הטיפול בכימיקלים. הבית ובית המלאכה היו מרוחקים פסיעות אחדות מהנהר, שבזמנם היה עדיין נהר רחב, עם מים זורמים בעוצמה, ומפעילים טחנות קמח. הנהר הזה, הערבות המתכופפות אל מימיו, הגדות הירוקות, חיות הבית, בית העץ הפשוט, עשוי קורות, הרהיטים, כל אלה הופכים לדימויים המאכלסים את שיריה המוקדמים.

רייזל היא נערה כפרית, לומדת בבית הספר הפולני בגומבין, כותבת שירים ושולחת למלך רביץ' בוורשה, פה שיר, שם שני שירים, והוא מפרסם, בלי להכיר את הנערה האלמונית. משהו בה מסקרן אותו. היא לומדת צרפתית כדי לקרוא את פרחי הרע של בודלר, קוראת רילקה בגרמנית, מתעניינת מאוד בשירה יפאנית וסינית כנראה בתרגומים לפולנית, ומפתחת סגנון כתיבה אישי צנוע, מצומצם, אניגמטי. היא מגיעה לבדה לוורשה, לאחר סיום הלימודים. מלך רביץ' ממשיך לפרסם את שיריה ומראה אותם לאיציק מנגר. בגיל 26 הוא עוזר לה להוציא לאור את ספר שיריה הראשון לידער ובו כארבעים שירים, שאת רובם היא תעבד שוב ושוב בספריה הבאים. מנגר כותב לה הקדמה נדיבה, אך גם מביע חשש, האם תצליח להיות מובנת, האם תצליח לשרוד, האם שיריה אינם עדינים ורופפים מדי. האם אורבת לה סכנת המנייריזם?

הספר הזה מגיע לאמריקה, וזוכה להתעניינות אצל קבוצת ה"אינז'ן" בניו יורק, המוצאת את שירתה קרובה לרוח שירתם, והם אף מעניקים לה פרס שנתי, שהוא בעיקר פרס של כבוד. כמותם היא כותבת שירים אישיים מאוד, בלי חריזה, אבל עם מקצב מוזיקלי פנימי. גם בוורשה זוכה הספר להתעניינות, אבל המבקרים לא תמיד יודעים איך להבין את שיריה, מחפשים בהם סימנים של אסכולה, זרם, תנועה, (אולי סוג של סוריאליזם?) ולא מוצאים. חוששים ששירתה רפה מדי, בראשיתית מדי, לא מאמינים שהיא תחזיק מעמד. החשש מוצדק. אין זה עניין פשוט להיות אישה סופרת או משוררת בוורשה של שנות השלושים במאה הקודמת. הנושאים הביתיים, האינטימיים, משייכים אותה לספרות נשים שאין בה באמת עניין ספרותי רציני.

במשך שנות המלחמה, לאחר שהיא מצליחה לברוח מוורשה המופצצת כמעט ברגע האחרון, ולהגיע לברית המועצות, היא חיה בתא משפחתי קטן, עם בעלה הפסיכיאטר שעובד כרופא בצבא האדום ועם בנה שנולד ב-1943. אולם התא הזה יתפרק לאחר המלחמה, כשיגיעו לניו יורק, ובנה, מסיבות שלא הצלחתי להבין, יעבור לחזקת אביו. היא נשארת בניו יורק בודדה לחלוטין. וגם אם היא לומדת ומשלימה תואר וכותבת כל הזמן, הבדידות היא חלק משמעותי מאוד מחייה לכל אורכם.

מסלול חייה דומה לזה של נשים רבות בנות דורה שהמלחמה קטעה את חייהן הצעירים בראשיתם, ולאחריה עד סוף ימיהן עסקו בשיקום ההרס האישי והחברתי. למרבה המזל הצליחה לברוח בזמן מוורשה ולהציל את חייה, אך בכך גם גרמה

לעצמה רגשות אשם, כאשר גילתה לאחר המלחמה ששאר בני המשפחה שנותרו בגומבין נשלחו כולם לכלמנו וטרבליניקה. דמויות אמה אחותה ושני אחיה מלוות אותה לשארית ימיה ומתערבבות בשיריה, ואפילו במאחרים שביניהם. שירה: אלוהים הסתיר את פניו, הוא אולי המוכר ביותר מכולם, ובו היא מנסה להבין את מקומו של אלוהים בתקופת השואה. לימים כשתזקין, לקראת מותה, היא תתפייס עם אלוהים, היא תגיד שאלוהים נמצא בכל גילוי של הטבע ותרכך את האשמותיה כלפיו.

השהות בברית המועצות, שאותה היא מחשיבה לא רק כמקום מקלט מסביר פנים אלא גם כגואלת העולם משלטון הנאצים, משפיעה מאוד על השירים שהיא כותבת שם בתקופת המלחמה. שירתה מתמלאת בנושאים לאומיים פטריוטיים והופכת להיות שקולה ומחורזת. אולם חוץ מההשפעה הברורה והחולפת הזאת, קשה למצוא בשיריה שינוי סגנון הבאים לידי ביטוי בחלוף השנים. התחושה המתקבלת מקריאת מכלול שיריה היא דווקא היותם מעין מקשה אחת. מבחינה תמאטית משקפים שיריה את הסביבה המיידית שבתוכה היא חיה, ואלמנטים של נוף, בעלי חיים, בני אדם, וחפצים פולשים לתוכם. וכך במשך שנות חייה באמריקה חודרים מוטיבים ברורים אמריקאיים לתוך השירים - כיכרות העיר הסתויות, קבצנים, אוטובוסים, הרכבת התחתית ציפורים, עצים פארקים, כמו גם אירועים משמעותיים פוליטיים - משבר הטילים בקובה, מלחמת ויאטנם, או אירוע מוקדם הרבה יותר כמו טביעת הטיטאניק. ובכל זאת נראה שמהבחינה הפואטית שיריה כתובים בסגנון דומה - חופשיים בצורתם, משופעים באלמנטים אניגמטיים, אישיים, מתנהלים בתוך תחביר בלתי צפוי, ותמיד קיים בהם ערבוב אישי מפתיע של מה שמוצאו בעולם החיצוני לה, לבין מה שבפנים, בעולם הפנימי הכולל זיכרונות, מחשבות, ולעיתים סיוטים.

סיבה אפשרית לכך שקשה להבחין בין מוקדם ומאוחר מבחינה פואטית בשירים שכתבה לאורך השנים, נובעת מכך שהיא שיכתבה את שיריה שוב ושוב, והגרסאות השונות של השירים, עד ארבע גרסאות לשיר אחד, הופיעו בשבעת הספרים שהוציאה לאורך כל חייה.

ביוני 1975 זכתה במעמד נשיא המדינה אפרים קציר וראש הממשלה גולדה מאיר לקבל בתיאטרון הבימה את פרס מנגר ליצירה ספרותית ביידיש בקטגוריית הסופר מחו"ל. מכיוון שהתיעוד על הפרס הופיע בצמצום רב בעיתונות המקומית, ובוודאי ללא תמונה, ומכיוון שלא צוין אחרת, אני מסיקה שהיא ביקרה בארץ, לפחות בפעם הזאת. בנימוקי ועדת הפרס צוין האופי המודרני של יצירתה. בהופעתה הראשונה, כתבו השופטים, כבר רכשה לה מקום ב"מזרח" של השירה ביידיש. בבואה לא הביאה איתה את הכללים המקובלים של חרוז ומשקל, היא יצרה אותם בעצמה, עיצבה את השיר שלה בשלימות אחת.

כשנתיים לאחר ביקורה בארץ הופיעו 18 משיריה בתרגום לעברית בספרו *על נהרות של שמשון מלצר*. בהערה הביוגרפית על רייזל ז'יכלינסקי הוא מציין את קבלת פרס מנגר ואת העובדה שהמשוררת התקבלה בארץ בחיבה יתרה. למה הכוונה חיבה יתרה? אולי מלצר עצמו פגש אותה ושיריה מצאו חן בעיניו? מיפגש כזה, אם התרחש ואם לא, הוליד את התרגומים הראשונים והיפים של שיריה לעברית.

רחל שליטא

תמונה מקורית של רייזל ז'יכלינסקי מתוך: <https://www.zchor.org/zychlinsky/zychlinsky.htm>. עריכה: יבגניה בצביצקי

ליד

ליד

עב

שיר

מתוך: דער רעגן זינגט 1939

אָז מָה אַם כּוֹתְבִים שִׁיר?
 אָקֶד אֹמֵר יִפֶּה,
 אָקֶד אֹמֵר – מְכַעַר,
 אָקֶד מְפִיקָה,
 אָקֶד מְשַׁמֵּעַל;
 הַשְּׁמֵשׁ לֹא יוֹדַעַת כְּלוּם
 עַל הַשִּׁיר הַיִּפֶּה.
 גַּם הַחַתּוּלָה לֹא
 וְגַם הַעֵבֶבֶר לֹא.
 וְהַבֵּית עוֹדֵנוּ בְּנוֹי אָבִן
 וְהַשְּׁלֶקֶן – עַץ.
 אָבֶל הַמַּיִם
 שְׁאֵנִי שׁוֹתָה בְּכוּס,
 מְתוּקִים אֶז
 וְיִרְקִים כְּעֵשֶׂב.
 אֲנִי מְרִימָה אוֹתָה אֶל-עַל
 מַעֲבָר לְרֵאשׁ
 וְכוּפֶפֶת בְּרַפִּים
 שְׁלֹשׁ פְּעֻמִּים כְּלִפֵּי מְטָה.
 וּמְנַשְׁקֶת אֶת הַשְּׁלֶקֶן
 וּמְנַשְׁקֶת אֶת הַבֵּית;
 וּמְחַפֶּשֶׁת בְּכָל הַפְּנוֹת
 אֶת הַעֵבֶבֶר הַקָּטָן.

איז וואָס אַז מען שרײַבט אָן אַ ליד?
 איינער זאָגט, ס'איז שײַן,
 איינער – ס'איז מיאוס.
 איינער גענעצט,
 איינער הוסט;
 די זון ווייסט גאַרנישט
 פֿון דעם שײנעם ליד.
 און נישט די קאַץ
 און נישט די מויז.
 און דאָס הויז איז ווייטער פֿון שטיין,
 דער טיש – פֿון האַלץ.
 אָבער דאָס וואַסער,
 וואָס איך טרינק אין גלאָז,
 איז דעמאָלט זײַס
 און גרין ווי גראָז.
 איך הויב עס הויך –
 העכער פֿון מײַן קאַפּ
 און לאָז זיך אויף די קני
 דרײַ מאָל אַראָפּ.
 און קוש דעם טיש
 און קוש דאָס הויז;
 און זוך אין אַלע ווינקעלעך
 די קליינע מויז.

רחל שליטא חיה בתל אביב. סופרת ומתרגמת מיידיש. כתבה שלושה רומנים: *אחיות* (2015), *פרס שרת התרבות, דובים ויער*, (2020) *מילים במקום* (2023) – מועמדות לפרס ספיר. ספריה תורגמו לצרפתית. כמו כן כתבה מחזות שהשתתפו בפסטיבלים פותחים מסך של בית ליסין, תיאטרון קצר בצוותא ותיאטרונטו. פרסמה סיפורים קצרים בכתבי עת בארץ ובעולם.

תרגומי שירה מיידיש לעברית התפרסמו בתוך: *הר געש של פלדה* – אברהם סוצקבר 2021, *עולם חצוף וחשמלי* – יעקב גלאטשטיין 2023, בגיליונות שונים של כתב העת "הו!" (משנת 2017 ועד היום) ב"מוסר" 2022, במוסף תרבות וספרות של עיתון הארץ, 2024. באיבערזעץ 2024, כמו כן תרגמה מיידיש עבור יד ושם, ויומנים ומכתבים עבור אנשים פרטיים רבים.

ליד

דאָרט אַהין

דאָרט אַהין, וווּ ס'פליסט דאָס וואַסער אין דעם טייך
 צום ים,
 דאָרט איז אויך מיין שטעטעלע פאַראַן.
 דאָרט זיצט אַוודאי דער סעפטעמבער
 בליי מיין מאמע אויפן שויס;
 דאָרט אין דעם אַלטן,
 אין דעם הילצערנעם הויז.
 דער בינ־השמשות קוקט אַריין מיט קלאָרע אויגן.
 די לעצטע פייגל זענען פון דעם דאָך אַראָפּגעפֿלויגן.
 עס זינגט נאָך עפעס וועגן זומער
 די לעצטע פֿליג -
 נאָר אויך זי וועט באַלד איינשלאָפֿן.
 שלאָף און מיד.

עב

אי שם

מתוך: דער רעגן זינגט 1939

אַי שם, בַּמְקוֹם שְׁבוּ נְשֻׁפְּכִים מִי נְהַר
 אֶל הַיָּם,
 שָׁם נִמְצְאָת גַּם הַעִירָת שְׁלִי.
 שָׁם נַח לְבַטַח סִפְטִמְבֵּר
 בְּחִיקָה שֶׁל אִמִּי;
 שָׁם בְּבֵית הַיֶּשׁוּ
 הִבְנוּי עָא.
 שְׁעַת בֵּין הַשְּׁמֻשׁוֹת מְבִיטָה פְּנִימָה בְּעֵינַיִם זְכוֹת.
 צְפָרִים אַחֲרוֹנוֹת כָּבֵר עִפּוֹ מֵהֶגֶג.
 זָבֹב אַחֲרוֹן עוֹד שֶׁר מְשֻׁהוּ
 בְּנוֹגַע לְקוֹץ -
 בְּקִרְוֹב יֶרֶדֶם אִף הוּא
 תְּשׁוּשׁ וְעוֹיֵף.

Gombin Wooden Synagogue, sourced from <https://gombinsociety.org/>

ליד

אויף טרעפ

כ'בין געגאנגען אויף טרעפ,
 כ'בין געגאנגען אַרויף.
 ערגעץ מוז דאָך זיין אַ פֿענצטער,
 וווּ מען קען אויסשטרעקן די הענט
 צום גרויען ליכט.
 אויף עפעס אַ שטאַק האָב איך באַגעגנט
 אַ פֿרוי,
 אַ לאַמע,
 זי האָט זיך געשאַרט אַראָפּ,
 אַראָפּ.
 אַ וויילע האָב איך זיך איינגעהערט אין פּוסטן
 קאַרידאָר
 צו אירע טריט -
 דערנאָך בין איך אַ פֿאַרמישפטע
 איר נאָכגעגאַנגען.

עב

במדרגות

מתוך: ליטעראַרישע בלעטער 2/3/1934

עליתי בַּמְדַּרְגוֹת,
 עליתי לַמַּעְלָה.
 איפֿשהוּ הָרִי חָיַב לֵהְיוֹת חָלוּן,
 דָּרְכוּ נְתָן לְהוֹשִׁיט יְדַיִם
 אֶל הָאוֹר הָאֶפְרוֹרִי.
 בְּאַחַת הַקּוֹמוֹת פִּגְשָׁתִי
 אִשָּׁה,
 נְכָה.
 הִיא גָרְרָה אֶת עַצְמָהּ לַמַּטָּה,
 לַמַּטָּה.
 זְמוּנָה הַקִּשְׁבָּתִי בַּמְסָדְרוֹן הָרִיק
 לְקוֹל אֶעֱדִיָּה -
 אַחַר כֵּן כָּהּ כְּנִדְוֹנָה
 הִלַּכְתִּי בְּעִקְבוֹתֶיהָ.

Milton Avery, Poetry Reading, 1957

ליד

זינד

א צלם, א נאקעטער אין מיטן פעלד,
האט א שיקסע דאס פנים
מיט די הענט פארשטעלט,
דעם שטערן אראפגעכויגן.
און אירע צעפ צוויי,
די בלאַנדע, אויפגעפלאַכטענע,
שטאַרבן ווי טויבן צוויי,
געשאַכטענע
דורך סטאַכס צוויי רויטע הענט.

עב

חטא

מתוך: לידער 1936

פֿלעב, עירם בֿלב השֿדָה.
נערה מליטה את פֿניה
בֿשֿתי יָדִים.
מִצָּחה מִרְכָּן.
צמִותִיה השֿתִּים
הבֿלוֹנְדִיִּת, מִתְרוֹת
כִּשְׁתִּי יוֹנִים מִתּוֹת,
שְׁחוֹטוֹת
בִּידֵיו שֶׁל סְטֵאה, הָאֲדָמוֹת.

יד

מיינע יידישע אויגן

האָב איך דען געעפֿנט דאָס פֿענצטער
פֿאַר דער פֿרילינגדיקער זון?
דער הימל,
די וואַלקנס
שווימען דען נאָך אין מיינע אויגן אַרום?

האָב איך דען געברענגט אָט דעם כלומענטאָפֿ אַהיים
און וואַרט,
עס זאָל זיך אויפֿמאַכן די בלום?
מיך האָט מען דאָך באַגראָבן לעבעדיקערהייט!

דאָס קבר, האָב איך געגראָבן מיר אליין,
די ערד איז געווען האַרט
און געפֿרוירן,
דאָס קבר האָב איך געמוזט
מיט בלוזע הענט אויסגראָבן אליין.
נאָר מײַן קאָפֿ שטעקט פֿון קבר אַרויס,
אַ פֿאַרשאַלטן געוויקס, וואָס קען נישט שטאַרבן.

מיינע יידישע אויגן

טרינקען אלע פֿאַרבן.

מיינע יידישע אויגן,

אַפֿענע,

קוקן פֿון די קברים אַרויס

און ווילן נישט שטאַרבן.

עב

העינים היהודיות שלי

מתוך: צו לויטערע ברעגן 1948

האם פֿתחתי אַז אַת החלון
לְשֵׁמֶשׁ הָאָבִיב?
הַשָּׁמַיִם,
הַעֲנָנִים
האם שָׁטִים עֲדִין בְּתוֹךְ עֵינַי?

האם הבאתי אַת הַעֲצִיץ הַזֶּה הַבִּיָּתָה
וְחִכְיִתִּי
שִׁפְרוּחוֹ הַפְּרָחִים?
אוֹתִי הָרִי קָבְרוּ בְּעוֹדִי בְּחַיִּים!

בְּמוֹ יְדֵי חִפְרָתִי אַת קָבְרִי,
הַאֲדָמָה הַיְתָה קֶשֶׁה
וְקִפּוּאָה.
אַת הַקָּבֵר הַזֶּה הֵייתִי מְכַרְתָּה
לְחֹפֶר בְּעֲצָמֵי בְּיָדַי שְׂוֹפּוֹת.
אַךְ רַאשֵׁי מַזְדִּיקָר מִתּוֹךְ הַקָּבֵר,
כְּצִמְחַ מְקַלָּל שְׂאִינוֹ יְכוּל לְמוֹת.

הַעֵינַיִם הַיְהוּדִיּוֹת שְׁלִי
שׁוֹתוֹת אַת כָּל הַצְּבָעִים.
הַעֵינַיִם הַיְהוּדִיּוֹת שְׁלִי
פְּקוּחוֹת לְרוֹחָה,
מְבִיטוֹת הַחוּצָה מִתּוֹךְ הַקָּבְרִים
וּמְסַרְבוֹת לְמוֹת.

Milton Thomas Nozkowski, "Untitled (9-42)", 2014, © Thomas Nozkowski, courtesy Pace Gallery